УДК 378.635.5:614.842-057.36

А.А. Балицька, канд. пед. наук, доцент
М.М. Пелипенко (Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля)

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ САМОЗБЕРІГАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА

Людина – суб'єкт відносин із навколишнім світом. Людське суспільство і природа розвиваються негармонійно, наслідком чого стають глобальні екологічні проблеми. Одним із ефективних способів змінити звичне для нас споживацьке ставлення до навколишнього середовища є екологічне виховання. Його завдання взаємопов'язані з формуванням самозберігаючої поведінки особистості, що передбачає збереження себе як біологічної одиниці, як складової соціуму та як частини навколишнього природного середовища.

Ключові слова: навколишнє середовище, екологічне виховання, самозберігаюча поведінка.

Невіддільність людини і природи – це факт, безперечність якого заснована принаймні на тому, що одна є складовою частиною іншої. Кожен етап еволюції залежить від того, в яких умовах перебуває природне середовище, що не лише оточує людей, а й власне породжує їх. Про те, що всі процеси в людському суспільстві протікають подібно природнім, писав ще Я.А. Коменський у XVII ст. Він стверджував, що природа розвивається за певними законами, і людина як її частина підкоряється тим же закономірностям [1]. Відповідно, єдиним шляхом у майбутнє для людського суспільства може бути лише послідовне відтворення розвитку навколишнього світу, абсолютна гармонія з ним.

Варто визнати, що чимало визначних учених і мислителів минулого розглядали гармонію в системі «людина – навколишнє середовище» з точки зору домінування першої над останнім. Р. Декарт, автор методу радикального сумніву, прихильник теорії скептицизму, зводив усі природні явища до механічної взаємодії елементарних частинок [2], Ф. Ніцше розглядав можливість створення «надлюдини» шляхом відкидання будь-якої моралі чи інших соціальних обмежень, тобто забезпечуючи домінування біологічного начала [3]. Не лише філософи епохи Відродження чи кінця XIX ст. сповідували споживацький підхід до природних багатств – втілювала його й традиційна для другої половини минулого століття класифікація рослинного і тваринного світу на «корисних» та «шкідливих» представників, а також інші теорії, що вражають своїм суб'єктивізмом та знаходять відображення навіть у дитячій літературі [4].

До початку XX ст. у науковій думці стверджується погляд про виключну роль людини в життєдіяльності нашої планети, про звільнення її від підпорядкування екологічним законам та навіть повне відокремлення від впливу їх дії. Наслідком цього стало те, що у сучасному світі кожен новий крок людства призводить до все більшого занепаду природи, а питання взаємодії людини й оточуючого середовища виросло в глобальну екологічну проблему.

У другій половині минулого століття в суспільній свідомості й науці поступово ствердились погляди на людину й природу як на невід'ємні частини єдиного цілого, відповідно, протиставляти їх одне одному безглуздо. Основоположником вчення про нерозривність зв'язку людини з біосферою можна по праву вважати видатного українського мислителя В. Вернадського, який вивів цей зв'язок у нову сферу існування Землі – сферу розуму, ноосферу. Він не погоджувався з тими науковцями, в тому числі і біологами, які свідомо не рахуються із законами природи, уявляли людину як вільно існуючого індивіда, який будує свою історію незалежно від природнього середовища. В. Вернадський підкреслював, що людство геологічно закономірно і нерозривно пов'язане перш за все живленням і диханням, з біосферою, з її матеріально-енергетичною структурою. З нею пов'язані всі живі організми, відповідно, поза нею в природніх умовах вони існувати не можуть, тобто, як висловився сам В. Вернадський: «В дійсності жодний живий організм у вільному стані на Землі не перебуває» [5].

Передумовами створення ноосфери вчений вважав розселення людей по всій планеті, розробку нових засобів зв'язку і джерел енергії, розвиток науки, перетворення людства у «геологічну силу» тощо. Ці фактори мали допомогти створити гармонію між людиною і природою, дати їм можливість гармонійно розвиватися, не утискаючи одна одну, тобто піти єдино-правильним шляхом розвитку.

На нашу думку, винятково важливими можна вважати і погляди на проблему співіснування людини та природи видатного українського вченого О. Костенка. Аналізуючи сучасний етап розвитку людського суспільства, він ставить питання про те, з якої причини цей етап виник, завдяки прогресу чи регресу сучасної цивілізації. У процесі пошуку відповіді О. Костенко приходить до висновку, що в багатьох аспектах нашого життя – політиці, економіці, мистецтві – домінують протиприродні ідеології й події, які стали наслідком саме суспільного регресу, а також формує новий світогляд, заснований на ідеї природної цілісності світу, який він назвав соціальним натуралізмом. За О. Костенком, це поняття містить у собі відповіді на питання, чи є шлях розвитку того чи іншого напряму людської діяльності природнім, а значить чи призведе він до прогресу цивілізації, бо узгодженість цього шляху із законами Матері-Природи є критерієм останнього [6].

Згідно з ідеєю природної цілісності світу, все сутнє має існувати за законами Матері-Природи, відповідно воля і свідомість індивідуумів – це засоби, призначені для пристосування особи до цих законів, а не для відокремлення від них. Якщо ж воля і свідомість не виконують свого призначення, то стають протиприродними, а таку протиприродність, – пише О. Костенко, – прийнято називати злом, яке виявляється у різних формах соціального регресу.

Очевидно, проблема, народження якої приблизно співпадає з народженням людства, не вирішується лише написаною книгою чи законом, хоча це все важливі кроки на шляху виходу з екологічної кризи. На нашу думку, наріжним каменем позитивних зрушень має стати екологічне виховання особистості, яке можна визначити як педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток у людини культури взаємодії з природою [7]. Метою такого виховання варто визначати створення і розширення екологічного світогляду. Також акустуємо на важливості базових екологічних знань, бо без такого фундаменту виховання світогляду є неможливим. Як завершальний етап такого виховання можна виділити формування екологічної культури.

Одним із творців сучасної концепції екологічного виховання можна вважати болгарського педагога Є. Янакієву, яка підкреслювала необхідність досліджень, присвячених формуванню відповідальності як екологічно важливої і складної характеристики особистості з огляду на те, що в них людина розглядається в якості суб'єкту відносин із навколишнім світом. Проте, незважаючи на високу оцінку цих досліджень, вона звертала увагу і на значну кількість проблем, які вони не охоплювали. Зокрема, виділяла вона питання, пов'язані з екологічним відношенням до самої людини, яка виховується, оскільки виховання направлене на неї і саме вона є центральною постаттю у навчальному процесі. Будь-який виховний вплив, весь навчальний процес вона вважала навколишнім середовищем для суб'єкту навчання.

За Є. Янакієвою екологічне виховання – це виховання, яке засновується на екологічному підході до особистості, що виховується і розвивається, і чиї цілі, методи і засоби найбільш повно адаптовані до екологічних потреб людини будь-якого віку, не пригнічуючи при цьому природу і суспільство [8].

Додамо, що, на думку вченого, екологічне виховання оптимально, повноцінно забезпечує екологічне благополуччя всіх учасників педагогічного процесу і його контексту, тобто соціальне і природньо-географічне середовище. Зважаючи на це зауваження, точку зору Є. Янакієвої ми вважаємо такою, яка враховує інтереси всіх сторін екологічного виховання, що робить її перспективною і вартою подальшого розвитку.

Стосовно цілей і методів екологічного виховання нам імпонує позиція російської дослідниці Н. Рижової, яка зауважувала їх неузгодженість у сучасній освіті [4]. Зокрема, виховання особистості за новою парадигмою біоцентризму послуговується методиками, заснованими на принципах антропоцентризму, тобто замість виховання поваги до природи, екологічна освіта формує споживацьке ставлення до навколишнього середовища, призвичаює до думки, що людина – господар природи, покликаний використовувати її блага заради власної користі. Очевидно, таке ставлення до природи не тільки не зберігає, а й порушує гармонію системи «людина-навколишнє середовище».

Тобто екологічно свідоме ставлення до природи, раціональне – до її ресурсів – одна з головних умов збереження існування самої людини. З огляду на це ми вважаємо логічним пов'язати завдання екологічного виховання особистості з формуванням її самозберігаючої поведінки. Проте довгий шлях антропологічного розвитку суспільства вимагає розділення основних аспектів збереження людиною себе. Якщо розглядати самозберігаючу поведінку за основними напрямками, то, на нашу думку, можна виділити збереження людиною себе як:

– біологічної одиниці;
– складової частини соціуму;
– частини навколишнього середовища.

Основою всього комплексу самозберігаючої поведінки сміливо можна вважати прагнення людського організму до збереження себе як біологічного об'єкту, яке відоме досить давно, оскільки формувалося ще з перших поколінь живих істот і засновується переважно на інстинктах. Ще академік І. Павлов вважав, що функцію самозбереження так чи інакше виконують всі загальні рефлекси, які він пропонував розділяти на ті, які забезпечують індивідуальне самозбереження особини (харчовий, захисний, рефлекс волі) та ті, які забезпечують самозбереження виду (статевий і батьківський) [9]. Не менш видатний учений І. Мечніков використовував поняття «інстинкт самозбереження» нарівні з поняттям «інстинкт життя» [10].

Потребу особистості бути частиною соціуму і взаємодіяти з іншими обстоювали психологи. Зокрема А. Маслоу, який, хоча і зауважував залежність потреб особистості перш за все від її індивідуальних особливостей, у своїй теорії ієрархії потреб підкреслював, що важливішим за неї вважає тільки задоволення фізіологічних потреб та відчуття безпеки [11]. Відповідно вміння індивіда жити і працювати у соціумі, відчувати повагу й авторитет – ще один фактор його самозберігаючої поведінки, оскільки людина, яка не обмінюється інформацією з оточуючим середовищем, не може бути психічно здоровою. Серед чинників бажання людини зберегти своє життя та здоров'я чільне місце займає її визначення себе як дітини природи і усвідомлення того, що знищення цілого призведе до знищення його частини.

На прикладі міст, де екологічна ситуація гірша, ніж в сільських населених пунктах, можна легко помітити, що рівень здоров'я населення та екологічний стан території його проживання тісно пов'язані. Буде справедливим стверджувати, що перший є не тільки показником другого, а й важливим соціально-економічним його наслідком, який має визначати напрями покращення стану навколишнього середовища. Здоров'я мешканців міст в межах біологічної норми – функція від економічних, соціальних (у тому числі психологічних) і екологічних умов їх життя [12].

Забруднення водойм виробничими відходами заводів і фабрик, мільйони автомобілів, які насичують повітря вуглекислим газом та іншими шкідливими речовинами, гори бруду та сміття, що знищують цілі екосистеми – все це лише короткий перелік наслідків нашої діяльності. Всі ці явища загальновідомі, ми кожного дня стаємо їх свідками, навіть більше – винуватцями. Зважаючи на це, ще дивнішим видається той факт, що питання «Яке майбутнє нас чекає?» почало виникати нещодавно, адже варто було давно зрозуміти, що всі дії, які ми спрямовуємо проти природи, ми спрямовуємо і проти себе.

Для кращого висвітлення проблеми збереження балансу системи «людина – навколишнє середовище» ми вважаємо доцільним знову звернутися до поглядів О. Костенка, який, на нашу думку, розкриває цю проблему з нового, більш точного, кута зору, оскільки розглядає її з позиції соціуму, членом якого кожна людина є. Науковець підкреслює, що соціальні явища не тільки невіддільні, а й нашаровуються на фізичні чи біологічні явища, тобто суспільство є вищою формою розвитку природи, яку породжує біологічна форма, яка, в свою чергу, породжена фізичною. На питання ж, хто є творцем соціальних явищ, Природа чи Людина, О. Костенко відповідає за допомогою соціального натуралізму: творцем є Природа, а Людина перетворює те, що дано нею, тобто все, що оточує нас у житті, є плодом не створення, а перетворення Людиною матеріалів, даних Природою за її законами [6].

Отже екологічне виховання – важлива умова прогресивного розвитку соціуму, оскільки наслідком його є екологічна культура особистості, без якої, очевидно, неможлива «природність», тобто відповідність законам Матері-Природи, будь-яких дій людини. На нашу думку, саме це О. Костенко вважає головною умовою соціального прогресу цивілізації. Виховання

самозберігаючої поведінки у загальному сенсі ставить за мету і збереження життя та здоров'я людини, адже містить у собі і екологічну складову, без розвитку якої таке виховання не може бути повноцінним. Виховання особистості, свідомої відповідальності за збереження свого існування дасть поштовх вихованню особистості, свідомої власної відповідальності і за долю довкілля. З огляду на це, формування екологічно освіченої людини постає окремим завданням.

Література:

1.Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – Т. 2 – М.: Учпедиздат, 1955. – с. 23.

2. http://ru.wikipedia.org/wiki/Декарт,_Рене.

3. http://ru.wikipedia.org/wiki/Ницше,_Фридрих.

4. Рижова Н.О. Екологічне виховання дошкільників з позиції нової парадигми / Н. Рижова; укл. Н. Горопаха / Ознайомлення дітей з природою: Хрестоматія. – Рівне, 2007. – С.19-31.

5.http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/noos.html.

6. Костенко О.М. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього // Вісник НАН України. – 2006. – №10. – С. 33-38.

7. http://www.nenc.gov.ua/doc/vvv/12_2009/L_zag_pedag/L_osn_napr_vihov.pdf

8. Янакиева Е.К. Проблемы непрерывного экологического образования // Материалы Первой Всерос. научно-практ. конф. с международным участием. – 31 марта 2010 г. – г. Екатеринбург. – С. 11-16.

9. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. – М.: Наука, 1973. – С.237.

10. Мечников И.И. Этюды о природе человека. М., 1961. – С.106-115.

11. http://www.marketing.spb.ru/lib-around/maslow.htm.

12. Денисов В.В. Экология: Учебное пособие. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ИКЦ «МарТ», 2004. – С. 382.

А.А. Балицкая, Н.Н. Пелипенко

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК АСПЕКТ САМОСОХРАНЯЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ ИНДИВИДА

Человек – субъект отношений с окружающим миром. Человеческое общество и природа развиваются не гармонично, следствием чего становятся глобальные экологические проблемы. Одним из эффективных способов изменить привычное для нас потребительское отношение к окружающей среде является экологическое воспитание. Его задачи взаимосвязаны с формированием самосохраняющего поведения личности, которое предусматривает сохранение себя как биологической единицы, как составной социума и как части окружающей среды.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическое воспитание, самосохраняющее поведение.

A. Balitska, M. Pelypenko

ENVIRONMENTAL EDUCATION AS AN ASPECT OF SELF-RETENTIVE INDIVIDUAL BEHAVIOR

Man – the subject of relations with the outside world. Human society and nature do not develop harmoniously, resulting in becoming global environmental problems. One effective way for us to change habitual consumer attitude towards the environment is environmental education. Its objectives are mutually connected with the formation self-retentiveperson's behavior, which involves maintaining itself as a biological unit, as part of society and as part of the environment.

Key words: environment, environmental education, self-retentivebehavior.